

Zbigniew Czachór*

SYSTEM AKSJOLOGICZNY UNII EUROPEJSKIEJ. TO NIE UTOPIA. ANALIZA EUROPEISTYCZNA

Streszczenie

W niniejszym artykule na podstawie przeanalizowanego materiału badawczego podjęta została próba naukowego odniesienia się do problematyki systemu i struktury aksjologicznej Unii Europejskiej. W konsekwencji tak przyjętego założenia badawczego przeprowadzono dowód na to, że przemiany aksjologiczne w UE odbywały się pod wpływem ideowym, płynącym nie z przestrzeni dyskursu (także naukowego) odnoszącego się do paradygmatu realizmu i neorealizmu, a idealizmu i demokracji liberalnej. Ujęcie to, z jednej strony, było źródłem rozbudowanych rozwiązań normatywnych i wzorców zachowań (na płaszczyźnie gospodarczej, politycznej, prawnej i społecznej) wpisanych w traktaty założycielskie, często trudnych do zrealizowania we wspólnotowej praktyce politycznej. Z drugiej strony, obecność katalogu wartości europejskich stała się elementem tożsamości tak rozumianego ponadnarodowego systemu politycznego UE, opartej na regule ciągłości i zmiany o charakterze funkcjonalnym i dysfunkcyjnym.

Słowa kluczowe: system, aksjologia, Unia Europejska, utopia, ciągłość, zmiana

Wstęp

Przełom aksjologiczny zapoczątkowany w Unii Europejskiej traktatem o UE z Maastricht doprowadził do dynamicznego procesu rozwoju wspólnotowego, demokratycznego systemu politycznego. Proces ten opierał się na agendzie politycznej uznającej konieczność kontynuowania wolnościowej zmiany ustrojowej w UE, z odwołaniem do standardów demokracji liberalnej wpisanej w przestrzeń publiczną (*demos*) świata Zachodu.

W warunkach integracji europejskiej aksjologię Unii Europejskiej definiować można z wykorzystaniem pojęć z zakresu fenomenologicznej filozofii Romana Ingardena¹. Opierając się na jego idei idealizmu aksjologicznego, istotnego znaczenia w tym artykule nabiera ogół postaw, wartości

* Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, e-mail: zbigniew.czachor@amu.edu.pl, ORCID: 0000-0001-9397-6261.

¹ R. Ingarden, *Spór o istnienie świata*, t. I, Warszawa 1987, s. 17.

(symboli), zasad, norm oraz wzorów zachowań politycznych i prawnych dotyczących wzajemnych relacji pomiędzy podmiotami (uczestnikami) integracji europejskiej. Jest to także zbiór poglądów, idei i koncepcji, jak również sposobów postępowania oraz faktycznych działań aktorów UE. Aksjologia nawiązuje też do sposobu bycia określonej wspólnoty. Jest to ponadto układ formalnych i nieformalnych postaw i orientacji wobec polityki i ustroju UE występujących wśród uczestników systemu politycznego Unii Europejskiej. Poza tym na system aksjologiczny UE składają się:

- sposób i styl uprawiania polityki europejskiej;
- wzajemne powiązanie i oddziaływanie na siebie wiedzy i doświadczenia politycznego z jednej strony oraz emocji z drugiej;
- stosunek do reguł gry politycznej przyjętej w sferze regulacyjnej i pozaregulacyjnej UE;
- całokształt wartości, instytucji i norm politycznych, a także elementów świadomości politycznej wytworzonych na podstawie zderzenia się w UE potrzeb i interesów podmiotów integracji europejskiej².

Podstawowymi metodami badawczymi, jakie zostały zastosowane w niniejszej pracy, są: analiza źródeł, w tym szczególnie analiza treści, głównie teorii i dokumentów (aktów) UE. Istotne znaczenie ma także politologiczna analiza instytucjonalno-prawna. Tak sformułowane ujęcie metodologiczne umożliwia opis zmian aksjologicznych w UE. Pozwala też wyjaśnić i zrozumieć ich istotę.

Autor na podstawie przeanalizowanego materiału badawczego podjął próbę weryfikacji kilku hipotez badawczych dotyczących problematyki niniejszego artykułu:

1. Powstanie i przemiana unijnego systemu aksjologicznego nie odbywały się bez wpływu ideowego płynącego z przestrzeni dyskursu (także naukowego), odnoszącego się do demokracji liberalnej.
2. W początkowym okresie kształtowania się systemu politycznego UE, po przełomie 1991 roku, podmioty integracji europejskiej odnosiły się do systemu aksjologicznego w ujęciu idealistycznym i wyidealizowanym. Ujęcie to stało się źródłem rozbudowanych rozwiązań normatywnych i wzorców zachowań (na płaszczyźnie gospodarczej, politycznej i społecznej), często bardzo trudnych do zrealizowania w praktyce politycznej.
3. Obecność pierwiastka aksjologicznego stał się elementem tożsamości systemu UE w powiązaniu z regułą ciągłości i zmiany o charakterze funkcjonalnym i dysfunkcyjnym.

² Por. J. Wilk, B. Walczak, *Elementy aksjologii Unii Europejskiej*, Kraków 2009, s. 97 i nast.

4. Nawet idealna systemowa struktura aksjologiczna nie daje gwarancji uzyskiwania założonych celów integracyjnych.

Dobór odpowiedniej literatury jest podstawowym elementem gwarantującym rzetelne i trafne przedstawienie postawionych problemów badawczych. Umożliwia to weryfikację bądź też falsyfikację postawionych hipotez. Na potrzeby artykułu niezbędne było wykorzystanie literatury zarówno politologicznej, jak i pomocniczo literatury prawnoustrojowej odnoszącej się do Unii Europejskiej. W przypadku dokumentów autor opierał się na źródłach dostępnych na oficjalnych portalach w postaci dokumentów w formie elektronicznej³.

Podstawy formalno-prawne systemu aksjologicznego Unii Europejskiej

W preambule do *Traktatu o Unii Europejskiej* (TUE)⁴ założyciele Unii odwołują się do inspiracji kulturowych, religijnych i humanistycznych. To z dziedzictwa Europy wynikają powszechne wartości stanowiące nienaruszalne i niezbywalne prawa człowieka, jak również wolność, demokracja, równość oraz państwo prawne (*rule of law*). Preambuła potwierdza także przywiązanie członków-założycieli UE do zasad wolności, demokracji, poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności oraz państwa prawnego. Zadeklarowali oni tam również pragnienie:

- pogłębienia solidarności między swymi narodami w poszanowaniu ich historii, kultury i tradycji;
- umocnienia demokratycznego charakteru i skuteczności działania instytucji UE;
- kontynuowania procesu tworzenia coraz ściślejszego związku między narodami Europy, w którym decyzje są podejmowane jak najbliżej obywateli, zgodnie z zasadą pomocniczości⁵.

Rozwinięciem preambuły do *Traktatu o Unii Europejskiej* jest treść art. 2 TUE, który zawiera katalog wartości tak istotnych dla systemu aksjologicznego wspólnoty. Zgodnie z jego treścią Unia opiera się na wartościach poszanowania godności osoby ludzkiej, wolności, demokra-

³ W tekście wykorzystano także materiały internetowe Komisji Europejskiej, Parlamentu Europejskiego oraz analizy własne autora.

⁴ *Traktat o Unii Europejskiej (TUE) – Traktat z Maastricht*, Parlament Europejski, <https://www.europarl.europa.eu> (2.06.2021).

⁵ Z. Czachór, *Kultura polityczna Unii Europejskiej. Podstawy aksjologiczne* [w:] *Kultura polityczna. W poszukiwaniu nowego paradygmatu*, red. A. Stelmach, M. Lorenc, M. Łukaszewski, Poznań 2018, s. 43–51.

cji, równości, państwa prawnego, jak również poszanowania praw człowieka, w tym praw osób należących do mniejszości. Wartości te są wspólne dla krajów członkowskich w społeczeństwie opartym na pluralizmie, niedyskryminacji, tolerancji, sprawiedliwości, solidarności oraz na równości kobiet i mężczyzn. Tak samo ważna jest treść art. 3 TUE, który zakłada, że celem Unii jest wspieranie pokoju, jej wartości i dobrobytu narodów. Poza tym wybrzmiewa tu założenie, zgodnie z którym UE zapewnia swoim obywatelom przestrzeń wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości bez granic wewnętrznych, w której zagwarantowana jest swoboda przepływu osób. Zwalcza ona też wykluczenie społeczne i dyskryminację oraz wspiera sprawiedliwość społeczną i ochronę socjalną, równość kobiet i mężczyzn, solidarność między pokoleniami i ochronę praw dziecka. Wspiera spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną oraz, co istotne, solidarność między państwami członkowskimi. Nie zapomina się tu również o tym, że szanuje ona swoją bogatą różnorodność kulturową i językową oraz czuwa nad ochroną i rozwojem dziedzictwa kulturowego Europy⁶.

W stosunkach zewnętrznych Unia umacnia i propaguje swoje wartości i interesy oraz wnosi wkład w ochronę swoich obywateli. Przyczynia się do pokoju, bezpieczeństwa, trwałego rozwoju Ziemi, do solidarności i wzajemnego szacunku między narodami, do swobodnego i uczciwego handlu, do wyeliminowania ubóstwa oraz do ochrony praw człowieka, w szczególności praw dziecka, a także do ścisłego przestrzegania i rozwoju prawa międzynarodowego, w szczególności zasad *Karty Narodów Zjednoczonych*.

Zgodnie z treścią art. 4 TUE Unia szanuje równość krajów członkowskich, jak również ich tożsamość narodową, nierozzerwalnie związaną z ich podstawowymi strukturami politycznymi i konstytucyjnymi, w tym w odniesieniu do samorządu regionalnego i lokalnego. Szanuje podstawowe funkcje państwa, zwłaszcza funkcje mające na celu zapewnienie jego integralności terytorialnej, utrzymanie porządku publicznego oraz ochronę bezpieczeństwa narodowego. Na dodatek, zgodnie z zasadą lojalnej współpracy, Unia i państwa członkowskie wzajemnie się szanują i udzielają sobie wzajemnego wsparcia.

W tytule II TUE pt. *Postanowienia o zasadach demokratycznych*, a konkretnie w treści art. 9 TUE we wszystkich swoich działaniach Unia przestrzega zasady równości swoich obywateli, którzy są traktowani z jednakową uwagą przez jej instytucje, organy i jednostki organizacyjne. Artykuł 10 TUE postanawia także, że podstawą funkcjonowania Unii jest demokracja przedstawicielska. Każdy obywatel ma prawo uczestni-

⁶ *Ibidem*.

czyć w życiu demokratycznym Unii. Decyzje są podejmowane w sposób jak najbardziej otwarty i zbliżony do obywatela.

W treści tego traktatu znalazła się niezwykle ważna część pt. *Niedyskryminacja i obywatelstwo Unii*. Dla systemu aksjologicznego UE istotny stał się przepis art. 18 *Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej* (TFUE)⁷, który stwierdza, że zakazana jest wszelka dyskryminacja ze względu na przynależność państwową. Natomiast art. 19 TFUE pozwala uchylać standardy niezbędne w celu zwalczania wszelkiej dyskryminacji ze względu na płeć, rasę lub pochodzenie etniczne, religię lub światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną. Artykuł 20 TFUE ustanawia obywatelstwo Unii. Obywatelem Unii jest każda osoba mająca obywatelstwo państwa członkowskiego. Obywatelstwo to ma charakter uzupełniający w stosunku do obywatelstwa krajowego, nie zastępując go jednak. Tym samym w katalogu aksjologicznym znalazły się wartości powiązane z:

- głosowaniem i kandydowaniem w wyborach do Parlamentu Europejskiego oraz w wyborach lokalnych w kraju członkowskim, w którym ma się miejsce zamieszkania, na takich samych warunkach jak obywatele tego państwa;
- swobodą przemieszczania się i przebywania na terytorium państw członkowskich;
- korzystaniem na terytorium państwa trzeciego z ochrony dyplomatycznej i konsularnej każdego z pozostałych krajów członkowskich na takich samych warunkach jak obywatele tego państwa;
- kierowaniem petycji do Parlamentu Europejskiego;
- skargą do Komisji Europejskiej;
- odwoływaniem się do Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich oraz zwracaniem się do instytucji i organów doradczych Unii w jednym z języków traktatów oraz otrzymywaniem odpowiedzi w tym samym języku.

Niezwykle ważne dla systemu aksjologicznego UE są także przepisy dotyczące kompetencji władczych instytucji UE oraz procedur podejmowania decyzji w systemie Unii Europejskiej. Do przykładów zaliczyć tu można takie regulacje, jak:

- we wszystkich swoich działaniach Unia zmierza do zniesienia nierówności oraz wspierania równości mężczyzn i kobiet (art. 8 TFUE);
- przy określaniu i realizacji swoich polityk i działań Unia dąży do zwalczania wszelkiej dyskryminacji ze względu na płeć, rasę lub pochodzenie etniczne, religię lub światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną (art. 10 TFUE);

⁷ *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej* (Dz. Urz. UE C 326/47. 6.10.2012).

- w celu wspierania dobrych rządów i zapewnienia uczestnictwa społeczeństwa obywatelskiego instytucje, organy i jednostki organizacyjne Unii działają z jak największym poszanowaniem zasady otwartości (art. 15 TFUE);
- każdy obywatel Unii i każda osoba fizyczna lub prawna mająca miejsce zamieszkania lub siedzibę statutową w kraju członkowskim ma prawo dostępu do dokumentów instytucji, organów i jednostek organizacyjnych Unii, niezależnie od ich formy (art. 15 TFUE);
- Unia szanuje status przyznany na mocy prawa krajowego kościołom i stowarzyszeniom lub wspólnotom religijnym w państwach członkowskich i nie narusza tego statusu (art. 17 TFUE);
- większość kwalifikowaną stanowi co najmniej 55% członków Rady UE reprezentujących uczestniczące państwa członkowskie, których łączna liczba ludności stanowi co najmniej 65% ludności tych krajów (art. 238 TFUE);
- członkowie Komisji Europejskiej powstrzymują się od wszelkich czynności niezgodnych z charakterem ich funkcji. Państwa członkowskie szanują ich niezależność i nie dążą do wywierania na nich wpływu przy wykonywaniu przez nich zadań. Członkowie Komisji nie mogą, podczas pełnienia swych funkcji, wykonywać żadnej innej zarobkowej lub niezarobkowej działalności zawodowej. Obejmując swoje stanowiska, uroczyście zobowiązują się szanować, w trakcie pełnienia funkcji i po ich zakończeniu, zobowiązania z nich wynikające, zwłaszcza obowiązki uczciwości i roztropności przy obejmowaniu pewnych stanowisk lub przyjmowaniu pewnych korzyści po zakończeniu funkcji (art. 245 TFUE);
- Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej jest właściwy do orzekania w trybie prejudycjalnym: a) o wykładni traktatów; b) o ważności i wykładni aktów przyjętych przez instytucje, organy lub jednostki organizacyjne Unii. W przypadku, gdy pytanie z tym związane jest podniesione przed sądem jednego z państw członkowskich, sąd ten może, jeśli uzna, że decyzja w tej kwestii jest niezbędna do wydania wyroku, zwrócić się do Trybunału z wnioskiem o rozpatrzenie tego pytania (art. 267 TFUE);
- Komitet pojednawczy, w którego skład wchodzi członkowie Rady UE lub ich przedstawiciele oraz taka sama liczba członków reprezentujących Parlament Europejski, ma za zadanie doprowadzić do porozumienia w sprawie wspólnego projektu większością kwalifikowaną członków Rady UE lub ich przedstawicieli oraz większością głosów członków reprezentujących Parlament Europejski, w terminie sześciu tygodni od jego zwołania, na podstawie stanowisk Parlamentu Europejskiego i Rady w drugim czytaniu (art. 294 TFUE);

- Parlament Europejski, Rada i Komisja konsultują się wzajemnie oraz za wspólnym porozumieniem ustalają warunki współpracy. W tym celu mogą one, w poszanowaniu traktatów, zawierać porozumienia międzyinstytucjonalne, które mogą mieć charakter wiążący (art. 295 TFUE)⁸.

Traktat lizboński włączył do prawa pierwotnego UE treść *Karty Praw Podstawowych* (KPP), eksponując w niej słowa, które stanowią fundament dla idealistycznego ujęcia wartości bliskich Unii Europejskiej. W KPP stwierdza się w związku z tym, że⁹:

- narody Europy, tworząc między sobą coraz ściślejszy związek, są zdecydowane dzielić ze sobą pokojową przyszłość opartą na wspólnych wartościach;
- świadoma swego duchowo-religijnego i moralnego dziedzictwa Unia jest zbudowana na niepodzielnych, powszechnych wartościach godności osoby ludzkiej, wolności, równości i solidarności; opiera się na zasadach demokracji i państwa prawnego. Poprzez ustanowienie obywatelstwa Unii oraz stworzenie przestrzeni wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości stawia jednostkę w centrum swych działań;
- UE przyczynia się do ochrony i rozwoju tych wspólnych wartości, szanując przy tym różnorodność kultur i tradycji narodów Europy, jak również tożsamość narodową państw członkowskich i organizację ich władz publicznych na poziomach: krajowym, regionalnym i lokalnym.

W katalogu wartości chronionych prawem UE, a zawartych w KPP, znalazły się wartości istotne dla obywateli UE. Do nich należy zaliczyć: godność; zakaz nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania; prawo do wolności i bezpieczeństwa; poszanowanie życia prywatnego i rodzinnego; ochronę danych osobowych; wolność myśli, sumienia i religii; wolność wypowiedzi i informacji; wolność zgromadzania się i stowarzyszania się; prawo do nauki; prawo do azylu; ochronę w przypadku usunięcia z terytorium państwa, wydalenia lub ekstradycji; równość wobec prawa; niedyskryminację; różnorodność kulturową, religijną i językową; równość kobiet i mężczyzn; prawo do rokowań i działań zbiorowych; prawo głosowania i kandydowania w wyborach do Parlamentu Europejskiego; prawo głosowania i kandydowania w wyborach lokalnych; prawo do dobrej administracji; prawo dostępu do dokumentów; prawo petycji; prawo do skutecznego środka prawnego i dostępu do bezstronnego sądu¹⁰.

⁸ Z. Czachór, *op.cit.*, s. 43–51.

⁹ *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej* (Dz. Urz. UE C 326, 26.10.2012).

¹⁰ Por. J. Helios, *Aksjologia procedur Unii Europejskiej. Szkic problemu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, 2015, no 3661.

System aksjologiczny w praktyce instytucjonalnej Komisji Europejskiej

Komisja Europejska pełni dziś kluczową rolę w porządku prawnym i politycznym Unii Europejskiej, szczególnie dlatego, że będąc „strażniczką traktatów”, czuwa nad procesem poszanowania wartości zapisanych w traktatach, a przeanalizowanych powyżej. Co ważne, nadzoruje ich stosowanie pod stałą kontrolą Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej, sama posiadając kompetencje nadzorujące i sankcyjne w tym zakresie (służy temu m.in. skarga do Komisji). Komisja Europejska jest także całkowicie niezależna w wykonywaniu swoich zadań. Członkowie Komisji nie zwracają się o instrukcje ani ich nie przyjmują od żadnego rządu, instytucji, organu lub jednostki organizacyjnej.

To za sprawą Komisji Europejskiej w centrum Unii Europejskiej stoi człowiek (obywatel UE) oraz jego zdrowie, środowisko, praca i dobrostan. Szczególnie teraz, w obliczu wielu kryzysów, w tym wojny w Ukrainie. Z tego powodu w wielu dokumentach Komisji, jak i w wystąpieniach jej przewodniczącej U. von der Leyen UE musi być wciąż oparta na prawach podstawowych i pełnym poszanowaniu praworządności w ramach unijnej wspólnoty wartości. Ocena Komisji w tym zakresie prowadzona jest permanentnie w ramach mechanizmu ochrony praworządności. Zamiast komentarza należy w tym miejscu wprost zacytować bardzo mocne/stanowcze słowa U. von der Leyen: „Łamanie praworządności nie może być tolerowane. Będę nadal broniła tej zasady oraz integralności naszych europejskich instytucji, zarówno pod względem nadrzędności prawa europejskiego, jak i wolności prasy, niezawisłości sądów czy sprzedaży tzw. złotych paszportów. Wartości europejskie nie są na sprzedaż”¹¹. I drugi cytat: „Nie spocznę w wysiłkach na rzecz budowania Unii równości. Unii, w której można być, kim się chce, i kochać, kogo się chce – bez obawy przed oskarżeniami lub dyskryminacją. Gdyż bycie sobą nie jest ideologią. Jest twoją tożsamością. Nikt nie ma prawa nikomu jej odbierać. Chcę postawić sprawę jasno – strefy wolne od LGBTQI to strefy pozbawione człowieczeństwa. I nie ma na nie miejsca w naszej Unii. Aby zapewnić wsparcie całej społeczności, Komisja wkrótce przedstawi strategię wzmocnienia praw osób LGBTQI”¹².

Komisja Europejska, realizując standardy aksjologiczne UE, od lat podejmuje próby zaangażowania obywateli, społeczności i miast w budowę europejskiej wspólnoty wartości. Konferencja w sprawie przyszło-

¹¹ State of the Union Address by President von der Leyen at the European Parliament Plenary, Speech16 September 2020, Brussels.

¹² *Ibidem*.

ści Europy odegrała w tym zakresie ważną rolę. Z tego powodu dla Komisji zadanie, jakim jest „Europa kontrolująca własną przyszłość”, wiąże się z koniecznością powrotu do edukacji europejskiej opartej na czterech elementach:

- edukacji o Europie, czyli prezentacji historii kontynentu i rozwoju idei europejskich oraz eksponowaniu kultury europejskiej jako etapu rozwoju kultur narodowych;
- edukacji w zakresie integracji europejskiej, czyli ukazywaniu procesów integracyjnych w perspektywie historycznej oraz upowszechnianiu wiedzy o instytucjach europejskich;
- uczeniu „europejskiego myślenia”, czyli upowszechnianiu fundamentalnych wartości i zasad, na których oparta jest Europa, takich jak demokracja, tolerancja, prawa podstawowe;
- umacnianiu wśród obywateli „europejskich kompetencji” niezbędnych do funkcjonowania każdego Europejczyka, wśród których należy wyróżnić: znajomość języków obcych, korzystanie z technologii informatycznych, umiejętność dostosowania się do zmieniającego się rynku pracy oraz wyzwań klimatycznych i ekologicznych¹³.

Chyba nie trzeba dziś nikogo przekonywać, że wartości – prawa podstawowe UE są elementem przetrwania, zerwania z nihilizmem i kontynuacji dzieła integracji europejskiej. Unia Europejska nie może sobie pozwolić na katastrofę aksjologiczną. Europejskie dobro wspólne mogłoby być dziś połączeniem zbiorowego interesu (politycznego i ekonomicznego) aktorów integracji europejskiej ze wspólnymi wartościami, szczególnie takimi, jak jedność, równość, wolność, solidarność, sprawiedliwość i bezpieczeństwo. Na poziomie państw członkowskich i unijnych instytucji sprowadzają się one do solidarnej i jednoczesnej realizacji podjętych zobowiązań, udzielania sobie pomocy i wspólnej reprezentacji własnych interesów. W kółko i bez końca należy powtarzać, że bazą dla integracji europejskiej jest praworządność, uniwersalizm oraz niepodzielność praw człowieka, podstawowych swobód i wolności, zasada ludzkiej godności oraz respektowania przyjętych przez siebie reguł zawartych zarówno w *acquis communautaire*, jak i *acquis politique*. Interes, pieniądz, siła i przewaga to nie wszystko¹⁴.

Unia Europejska oparta na wolności (demokracji) i równowadze między pierwiastkiem ponadnarodowym i międzyrządowym nie będzie tworzyć nowych granic i linii podziału. Nie będzie zamykać, izolować, stając się mostem dla przepływu ludzi, wymiany dóbr oraz permanent-

¹³ Z. Czachór, *Wartości europejskie nie są na sprzedaż*, Unia Europejska, <https://ec.europa.eu> (17.09.2020).

¹⁴ *Ibidem*.

nego dialogu i komunikacji – przyczyniając się tym samym do eliminacji źródeł potencjalnego konfliktu i kryzysu. Tylko pielęgnowanie tego, co wspólne, tego, co można zrobić razem (przy akceptacji i tolerancji dla różnicowania i odmienności), pozwoli państwom i obywatelom UE na jednoczesne bycie sobą i czerpanie z doświadczeń i swego dorobku. Unia Europejska nie może stracić tej niezwyklej zdolności do pomocy w zwracaniu się ludzi ku sobie¹⁵.

Zakończenie

Aksjologia odwołuje się także do praktyki politycznej i społecznej wytwarzanej w systemie UE, a następnie odtwarzanej, reprodukowanej i przetwarzanej celem uzyskania efektu końcowego w postaci wspólnotowej świadomości politycznej¹⁶. W związku z tym uznać można wstępnie, że wartości w Unii Europejskiej powiązać można z:

- ekspozycją wyjątkowej roli jednostki dla uzyskiwania celów integracji europejskiej. Wyraża się to przede wszystkim w ustanowieniu obywatelstwa UE i wpisaniu go we wszystkie unijne polityki, na czele z rynkiem wewnętrznym;
- zbiorem zinstytucjonalizowanych i niezinstytucjonalizowanych nowoczesnych praktyk politycznych Unii Europejskiej i w Unii Europejskiej;
- dyskursami, narracjami i/lub praktykami symbolicznymi, dzięki którym UE jako całość artykułuje, negocjuje, wprowadza w życie oraz narzuca sobie i swym aktorom (elementom systemu) wysokie standardy ochronne, antynaruszeniowe i antydyskryminacyjne;
- relacją między *populus* (ciałem politycznym) a zbiorowością reprezentowaną przez podmioty integracji europejskiej (państwa, instytucje, organy UE);
- wykonywaniem władzy Unii Europejskiej (aksjologiczne wewnątrz systemu politycznego UE);
- dostosowywaniem racji politycznych do uznawanego systemu ocen i norm¹⁷.

Biorąc pod uwagę treść traktatów oraz kanon paradygmatyczny i teoretyczny system aksjologiczny UE, należy uwzględnić przede wszystkim wspólny wysiłek obywateli na rzecz zadań, których nie są w stanie wykonać

¹⁵ State of the Union...

¹⁶ J. Kmita, *Kultura i poznanie*, Warszawa 1985, s. 9–11.

¹⁷ Por. B. Bombała, *Aksjologiczne przesłanki integracji europejskiej* [w:] *Unifikacja i różnicowanie się współczesnej Europy*, red. B. Fijałkowska, A. Żakowski, Warszawa 2002.

osobiście, z pomocą rodziny lub we wspólnotach lokalnych, w związku z tym przenoszą je na państwo, a państwo na Unię Europejską (zasada subsydiarności). Wysiłek ten odbywa się za pośrednictwem instytucji, które umożliwią realizację różnorodnych interesów i projektów niebędących w kolizji z interesami innych obywateli. Wysiłek ten zapewnia wszystkim również bezpieczeństwo i ochronę ich godności. Z tego powodu wspólnota polityczna musi uwzględniać interesy wszystkich swoich członków i ich grup, musi chcieć je ujawnić, porównać, konfrontować i demokratycznie podejmować decyzje. Musi więc być aksjologicznie pluralistyczna, wielotożsamościowa, musi mieścić w sobie różne kodeksy moralne, różne koncepcje dobra, różne opcje światopoglądowe i różne warianty pamięci historycznej¹⁸.

System aksjologiczny Unii Europejskiej można też definiować jako zorganizowaną strukturę systemową, w której ujawniają się i praktykowane są (pozytywnie lub negatywnie) określone wzorce zachowań politycznych i aktywności w przestrzeni władzy integracyjnej. Termin aksjologia spełnia nie tylko funkcję opisową i oznaczającą, lecz także normatywną i perswazyjną. To, że często trudno jest wytyczyć linię podziału między praktyką a postulatem, nie umniejsza analitycznej ważności tego rozróżnienia. Problem zdefiniowania systemu aksjologicznego jest więc dwojaki: wymaga ona definicji zarówno opisowej, jak i normatywnej. Jedna definicja nie może istnieć bez drugiej, a jednocześnie nie mogą się one wzajemnie zastępować. Aby nasz pierwszy krok był słuszny, musimy pamiętać, że a) ideał aksjologiczny nie określa demokratycznej rzeczywistości i – *vice versa* – prawdziwa demokracja nie jest, i nie może być, tożsama z idealną; b) u źródeł aksjologii tkwią i kształtują ją interakcje między ideałami a jej rzeczywistością: widzimy tu nacisk ze strony tego, co być powinno, i opór tego, co jest¹⁹. Unia Europejska lat 1990–1993 (okres przyjmowania traktatu z Maastricht) i 30 lat później wyraźnie udowadnia konieczność konfrontacji ideału z rzeczywistością.

Każda dyskusja o aksjologii obraca się zasadniczo wokół trzech pojęć: ludu, równości i państwa prawa (praworządności). Są one ze sobą powiązane. Z tego powodu zasada demokracji, w swojej czystej, maksymalnej postaci, wzywa do „całej władzy dla wszystkich ludzi, na podstawie wartości”. Ale ta zasada często stwarza tylko prawa tytularne i okazuje się całkowicie nieprzydatna, gdy uprawnień tych dochodzić trzeba siłą. Potrzeba nam zatem zasad pośrednich. Na razie odkryliśmy

¹⁸ S. Schupke, *Stronnictwo Demokratyczne w świetle teorii demokracji Giovanniego Sartoriego, Analiza politologiczna w ujęciu systemowym*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis”, 2020, t. 28.

¹⁹ S. Sartori, *Teoria demokracji*, Warszawa 1994, s. 22 i nast.

taką zasadę pośrednią w reprezentacji – także reprezentacji na poziomie parlamentów narodowych i Parlamentu Europejskiego, który jest głównym strażnikiem wartości UE²⁰.

Co osiągamy dzięki reprezentacji? Co ona nam daje? Po pierwsze, ogranicza władzę w systemie, zmniejszając jej zakres. W systemie rządów przedstawicielskich nikt nie ma możliwości dysponowania władzą absolutną (tzn. nieograniczoną). Po drugie, w systemie rządów przedstawicielskich lud rzeczywiście sprawuje władzę (polityczną), mogąc kontrolować i zmieniać ludzi u władzy. Pomimo to pierwotne założenia demokracji są i w tym przypadku dalekie od spełnienia, tym bardziej w Unii Europejskiej. Z tego powodu, że lud (zbiór obywateli UE w przestrzeni *demos*) nadal nie sprawuje władzy w pełnym bądź dosłownym sensie tego wyrażenia. W takim razie struktury pośrednie (struktury przedstawicielskie) nie są już postrzegane jako środki wprowadzające i oceniane przez pryzmat osiągnięć, ponieważ dostrzega się w nich raczej przeszkodę, odrzuca się jako utrudnienia na drodze realizacji aksjologicznego ideału. Ale jeśli pójdziemy tą drogą, ideał zacznie działać na odwrót – destruktywnie, nie zaś konstruktywnie²¹. Procesy o takim charakterze obserwujemy w UE po 2005 r., w obliczu wielu kolejnych kryzysów.

Demokracja jest tym dla aksjologii, czym system rynkowy dla gospodarki. Tak, jak nie znamy lepszej metody ochrony konsumenta niż zakaz monopolistycznej koncentracji władzy ekonomicznej, nie poznaliśmy lepszego sposobu wspierania wolności i demokracji. Różnica polega wszakże na tym, że gospodarcza rywalizacja producentów podporządkowana jest kontroli konsumentów, którzy naprawdę konsumują, toteż są w stanie oszacować towary oferowane im w jakiejś namacalnej postaci. Rywalizacja polityczna przeciwnie – łatwo wymyka się spod kontroli konsumenta politycznego, ponieważ towary polityczne nie są namacalne i niełatwo je oszacować. Analogia nie wytrzymuje także drugiego sprawdzianu; tego, że rywalizacja ekonomiczna daje się kontrolować przez prawo i jest przez nie kontrolowana, w przeciwieństwie do rywalizacji politycznej. Oszuści gospodarczy, że ich tak nazwiemy, stawiani są przed sądem i idą do więzienia; oszuści polityczni (demagodzy, populiści, spin doktorzy) – nie. Dlatego odwoływanie się do wartości i zasad demokratycznych pozostaje nadal podstawą życia politycznego w państwach i w Unii Europejskiej również, szczególnie wtedy, gdy siła (przemoc) wkracza w sferę polityki i państwa²².

²⁰ Por. S. Schupke, *op.cit.*, s. 4–13.

²¹ S. Sartori, *op.cit.*, s. 97.

²² *Ibidem*, s. 40–85.

Aksjologia prowadzi do procesu akceptacji zasady, iż wolność jest celem, zaś demokracja środkiem do niej. Elementarne dążenie do wolności stanowi siłę napędową wszystkich swobód, starych i nowych. Nie wynika z tego jednak, że to elementarne dążenie jest czymś naturalnym, a nie – co bardziej prawdopodobne – produktem demokracji. Poza tym różnica między liberalizmem a demokracją polega na tym, że liberalizm jest przede wszystkim techniką ograniczania władzy państwa, zaś demokracja dąży do tego, by władza ludu (wyrażana poprzez zróżnicowane formy politycznej reprezentacji) przeniknęła struktury UE. Władza, dzięki aksjologii, sama w sobie nie może stać się jedynym celem politycznym, ponieważ najważniejsza jest partycypacyjna przestrzeń publiczna²³.

Właściwe sformułowanie zasady liberalnej demokracji w Unii Europejskiej zawarte w treści tego artykułu to równość poprzez wolność – za pomocą wolności, nie zaś wolność za pomocą równości. Poza tym nie istnieje ideał monochromatycznego świata-systemu UE, który pozbawiony jest rywalizacji zastąpionej niepodważalną (konsensualną) umową społeczną. Dlatego podejście aksjologiczne do demokracji unijnej pozwala badać, w sposób usystematyzowany, złożoność i dynamikę przekształceń w poliarchicznym środowisku politycznym, a więc proces, redystrybucję władzy w systemie oraz zmianę jego struktury. Aksjologia, a w jej ramach poszczególne jej elementy składowe (uczestnicy-podmioty, interakcje, role, wartości) przesądzają o „nieliniowym” charakterze zmiany politycznej w Unii Europejskiej. Z tego powodu wartości wpisane w prawo UE mieszczą się w przestrzeni między idealizmem (składanie obietnic) a realizmem politycznym (realizacja obietnic). W zależności od natężenia stopnia idealizmu i realizmu demokracja rozwija się na osi od racjonalizmu do irracjonalizmu, a także od utopii do antyutopii²⁴.

Bibliografia

- Bombała B., *Aksjologiczne przesłanki integracji europejskiej* [w:] *Unifikacja i różnicowanie się współczesnej Europy*, red. B. Fijałkowska, A. Żakowski, Warszawa 2002.
- Czachór Z., *Kultura polityczna Unii Europejskiej. Podstawy aksjologiczne* [w:] *Kultura polityczna. W poszukiwaniu nowego paradygmatu*, red. A. Stelmach, M. Lorenc, M. Łukaszewski, Poznań 2018.
- Czachór Z., *Wartości europejskie nie są na sprzedaż*, Unia Europejska, <https://ec.europa.eu> (17.09.2020).

²³ E. Piotrowski, *Zagrożenia neoliberalizmu dla edukacji polskiej* [w:] *Od teorii do praktyki politycznej. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Zbigniewowi Blokowi z okazji 40-lecia pracy naukowej i 70-lecia urodzin*, red. M. Kołodziejczak, R. Rosicki, Poznań 2012, s. 257 i nast.

²⁴ Zob. S. Sartori, *op.cit.*, s. 110 i nast.

- Helios J., *Aksjologia procedur Unii Europejskiej. Szkic problemu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, 2015, no 3661.
- Ingarden R., *Spór o istnienie świata*, t. I, Warszawa 1987.
- Karta praw podstawowych Unii Europejskiej* (Dz. Urz. UE C 326, 26.10.2012).
- Kmita J., *Kultura i poznanie*, Warszawa 1985.
- Piotrowski E., *Zagrożenia neoliberalizmu dla edukacji polskiej [w:] Od teorii do praktyki politycznej. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Zbigniewowi Blokowi z okazji 40-lecia pracy naukowej i 70-lecia urodzin*, red. M. Kołodziejczak, R. Rosicki, Poznań 2012.
- Sartori G., *Teoria demokracji*, Warszawa 1994.
- Schupke S., *Stronictwo Demokratyczne w świetle teorii demokracji Giovanniego Sartoriego. Analiza politologiczna w ujęciu systemowym*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis”, 2020, t. 28.
- State of the Union Address by President von der Leyen at the European Parliament Plenary, Speech16 September 2020, Brussels.
- Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej* (Dz. Urz. UE C 326/47. 6.10.2012).
- Traktat o Unii Europejskiej (TUE) – Traktat z Maastricht*, Parlament Europejski, <https://www.europarl.europa.eu> (2.06.2021).
- Wilk J., Walczak B., *Elementy aksjologii Unii Europejskiej*, Kraków 2009.

**The axiological system of the European Union. It's not a utopia.
Europeanist analysis**

Abstract

In this article, based on the analyzed research material, an attempt was made to refer scientifically to the issues of the system and axiological structure of the European Union. As a consequence of the research assumption adopted in this way, a proof was made that the axiological changes in the EU took place under the ideological influence, flowing not from the space of discourse (also scientific) referring to the paradigm of realism and neorealism, but from idealism and liberal democracy. This approach has become a source of extensive normative solutions and patterns of behavior (at the economic, political, legal and social level) inscribed in the founding treaties, often difficult to implement in community political practice. On the other hand, the presence of a catalog of European values has become an element of the identity of the supranational political system of the EU, based on the principle of continuity and change, of a functional and dysfunctional nature.

Keywords: system, axiology, union, utopia, continuity, change